

De verborgen schatten van de goeroe

Bhutan | Anno 2014

Maandag 14 april | Thimpu – Punakha..... 2
Dinsdag 15 april | Punakha – Bumthang..... 13
Woensdag 16 april | Bumthang 24

Maandag 14 april | Thimpu – Punakha

Ver is het niet, van [Thimphu](#) naar [Punakha](#) – amper 65 km – maar *roadblocks* kunnen ons lelijk parten spelen als we niet uitkijken.

Dus zit er niets anders op dan tijdens de werkzaamheden geen enkel voertuig door te laten

Van west naar oost is er immers slechts één weg die zich dwars door Bhutan over de hellingen slingert. Even het verkeer omleiden als aan die weg gewerkt moet worden, is dus geen optie – er is geen alternatieve route. Beide verkeersstromen beurtelings doorlaten is evenmin een oplossing – de weg is veel te smal om er aan te werken als er voortdurend voertuigen passeren.

Dus zit er niets anders op dan tijdens de werkzaamheden geen enkel voertuig door te

laten. Slechts enkele keren per dag, op vooraf aangekondigde tijdstippen, wordt het roadblock heel even opgeheven en mag het verkeer in beide richtingen door. Voor ons komt het er dus op aan om precies op dat moment aan het roadblock te verschijnen. Samen met tientallen andere voertuigen, uiteraard.

Kwart voor elf is het als we uit Thimphu weg klimmen, niet zonder een blik te werpen op [Simtokha Dzong](#) aan de overkant van de vallei. Aan de overkant van de vallei kijkt de [Grote Boeddha](#) vanuit de nevelen toe.

De Tibetaanse vluchtelingen die in 1953 in [Hongtsho](#) neerstreken, zijn ondertussen uitstekend geïntegreerd en trouwen zelfs met

Appelbloesems

de plaatselijke bevolking, beklemtoont Karma. In kraampjes langs de weg proberen ze hun waar aan de man te brengen. Appelbomen staan in volle bloei, we herkennen de bloesems. Wat verderop is een gebedsmolen boven een bergbeekje gebouwd. Het stromend water hoort de gebedsmolen aan te

drijven, zodat gebeden permanent ten hemel stijgen. Maar het kaduke mechanisme heeft het laten afweten.

Om twintig voor twaalf stoten we op de staart van de file voor het *roadblock*. Twaalf uur stipt is het als alle motoren tegelijkertijd aanslaan en alle voertuigen zich met een ruk in beweging zetten. Uiteraard over de volle breedte van de weg. Driftig wriemelen de personenauto's zich tussen de bussen en de trucks door.

Amper tien minuten later bereiken we de top van de 3 116 m hoge [Do Chhu La](#), ons hoogste punt voor vandaag. De pas (la) is naar water (chhu) genoemd dat uit een rots (do) komt.

Ooit werd Do Chhu La door drie demonen geterroriseerd. Je kon de pas niet oversteken of

Hongtsho

Gebedsmolen aangedreven door waterkracht

Do Chhu La – Mannen in traditionele gho

je kreeg het met hen aan de stok, aldus Karma. Drukpa Kunley – wereldberoemd en razend populair in Bhutan als de *divine madman* of de *goddelijke gek* – nam zich voor om daar korte metten mee te maken en ging achter de demonen aan. Twee demonen waren zo sluw om zich in nummer drie te verstoppen. Die nam de benen naar Punakha. Toen Drukpa Kunley in Punakha arriveerde, zag hij daar een hond lopen. Maar in Punakha zijn er helemaal geen honden, dat weet iedereen. Dus moest die demon zo dom geweest zijn de gedaante van een hond aan te nemen. Drukpa doodde de hond en bevrijdde zo Do Chhu La van de demonen. Moraal van het verhaal: vannacht zullen we goed slapen, want in Punakha zijn er geen honden.

Moraal van het verhaal: vannacht zullen we goed slapen, want in Punakha zijn er geen honden

---

Helemaal boven op de pas rijzen honderd en acht vierkante witte stoepa's op. In 2005 zijn ze opgericht als nagedachtenis aan de doden die vielen toen het Bhutaanse en het Indiase leger in 2003 in een gezamenlijke operatie rebellen uit het aangrenzende Assam verdreven. Die hielden zich in het zuidelijk deel van Bhutan schuil. Vrij grote stoepa's zijn het. In drie ovals zijn ze rond de heuvel gebouwd, met in het centrum een nog grotere stoepa. Een witte muur omgordt het geheel. In het aanpalende woud wapperen tienduizenden

De 108 chortens van Do Chhu La

Chortens

Do Chhu La

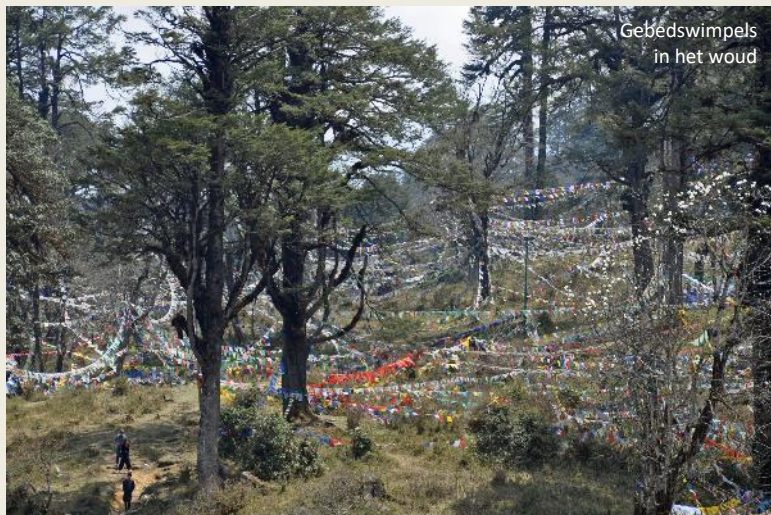
kleurrijke gebedswimpels. Gaandeweg lost de zon de vele nevels op en zet de plek in een warme gloed. Een grote sereniteit gaat er van uit, en een hechte verbondenheid met de natuur. De hoger gelegen tempel aan de overkant van de straat biedt ons een fraai zicht op de geometrie van het complex.

We zakken af naar het nabijgelegen restaurant Do Chhu La voor de lunch. Verderop zijn ze de weg aan het verbreden. We hebben dus nog een tweede roadblock te goed. Een gratis massage, grijnst Karma, terwijl de zetsels van de Toyota Cruiser ons door elkaar schudden. Wolken trekken een grijs gordijn voor de blauwe lucht.

Thimphu ligt weliswaar op dezelfde breedtegraad als Caïro, toch mag je Bhutan gerust het Zwitserland van het oosten noemen, aldus Karma. Rivieren snijden diepe valleien door het land en voeren het water af naar de Indiase laagvlakte. Het laagste punt is 240 m, de hoogste berg, de [Gangkhar Puensum](#) op de grens tussen Bhutan en China, is 7 570 m.

Dat is meteen de hoogste berg ter wereld... die nooit beklommen is. Want niemand krijgt toestemming om deze heilige berg te beklimmen.

Zestig procent van het land bestaat uit beschermd woud, 20 % uit beschermde parken, 8 % uit landbouwgrond en 12 % is eeuwige

Gebedswimpels in het woud

Jaks

Jaks

Gebedsmolen aangedreven door waterkracht

Tsatsa's

sneeuw. Biodiversiteit is één van de parade-
paardjes van Bhutan. Vissen en houtkap zijn
verboden.

*Pas dan waren de astrologische
omstandigheden zeer gunstig*

Karma ziet zijn verhaal onderbroken door
een kudde jaks die langs de weg loopt te gra-
zen. Dat verdient een fotostop. Verderop
trekken honderden tsatsa's op richels in de
rotsen onze aandacht. Zulke kleine beeldjes
bevatten as van een overledene. Langs een
klaterend beekje is een witte stoepa opge-
richt. De aanpalende gebedsmolen draait
vrolijk haar rondjes, aangedre-
ven door het water.

Politiek gezien, zet Karma zijn
verhaal voort, is Bhutan sedert
1907 een constitutionele mo-
narchie. Sedertdien is het land
aan zijn vijfde koning toe, na-
dat nummer 4 op 14 december
2006 vrijwillig afstand deed
van de troon ten gunste van
zijn oudste zoon. Toch zou het
nog tot 6 december 2008 du-

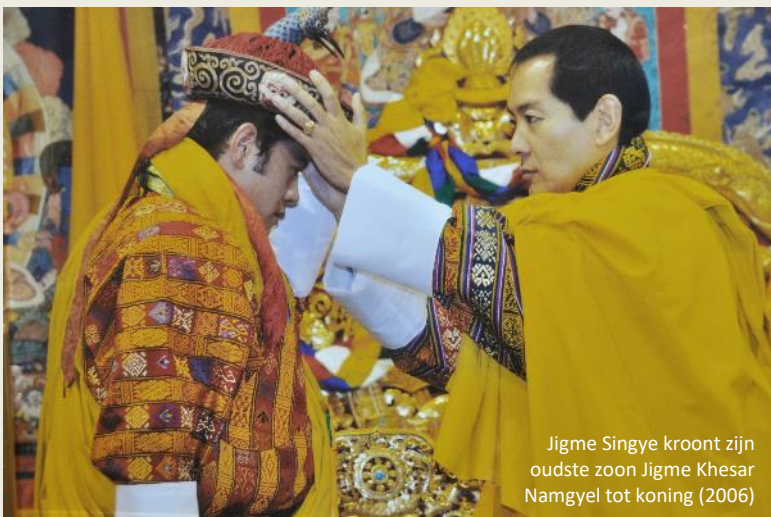
ren vooraleer nummer 5 formeel gekroond
werd – pas dan waren de astrologische om-
standigheden zeer gunstig.

Twintig *dzongkhags* of districten telt Bhutan.
Niet elke dzongkhag had van meet af aan zijn
eigen dzong of burchtklooster. Om dat goed
te maken, is er in de vorige eeuw een inhaal-
operatie opgezet. Die recen-
tere dzongs zijn in dezelfde stijl
als de historische dzongs uitge-
voerd, maar vallen om econo-
mische redenen veel kleiner
uit.

Elke dzongkhag vaardigt één
lid af naar de nationale raad.
Daarnaast duidt de koning vijf
leden aan. Voorts telt de nati-
onale vergadering 47 leden die
om de vijf jaar rechtstreeks
verkozen worden. De partij die

de verkiezingen wint, vormt de regering. De
tweede partij vormt de oppositie. De rest kan
beschikken.

Sinds 1998 heeft de nationale vergadering
zelfs de macht om de koning af te zetten –
met twee derde van de meerderheid welis-
waar. Het was de koning zelf die het initiatief

Jigme Singye kroont zijn
oudste zoon Jigme Khesar
Namgyel tot koning (2006)

nam om deze regel in te voeren.

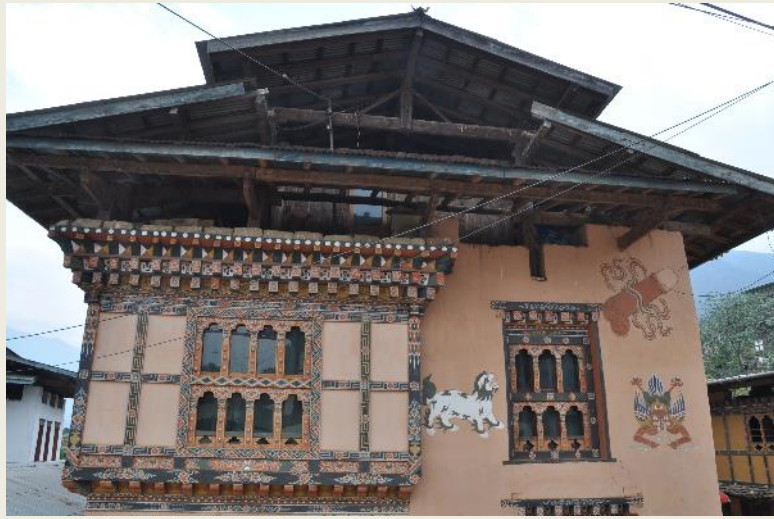
Pittoreske rijstterrassen schuiven aan het raam voorbij. De [vallei van Lobesa](#) is dit. Het fraaie uitzicht noopt ons tot een korte wandeling. Een kwartiertje kuieren we langs de weg en laven ons aan het landschap. De groene hellingen dalen terrasgewijs af, met hier en daar een boerderij en wat boeren die aan de slag zijn.

Iets lager op de helling zijn ze een traditioneel huis aan het bouwen. Een tiental vrouwen zijn er aan de slag onder toezicht van een man. De lemen muren in aanbouw worden tussen planken gevat. Ze blijken ruim een halve meter dik te zijn. De vrouwen staan op de muur en stampen de leem aan met

houten stampers, terwijl de man met handgebaren instructies geeft.

Half vier is het als we [Sopsokha](#) bereiken, een dorpje dat wellicht niet verdienstelijker is dan de andere dorpjes in de vallei. Toch heeft het zich op een meer dan gewone manier in

Sopsokha – Thematische geveldecoraties

de toeristische belangstelling weten te werken. Het zijn de penissen waar het hier om draait. Overal in het binnenland zal je tussen de vele afbeeldingen op de huisgevels weleens het penseel der liefde in volle ontplooiing herkennen, maar hier spatten de fallussen van de gevels met een enthousiasme dat zijn weerga niet kent.

Die fascinatie voor het mannelijk lid heeft Bhutan onder meer aan Drukpa Kunley, de

goddelijke gek, te danken. Onorthodox is wellicht de vriendelijkste bewoording die je voor deze bizarre monnik kan hanteren. Het boeddhisme onderwees hij al zingend, humor en aanstootgevend gedrag – doorgaans met seksuele implicaties – waren zijn vaste ingrediënten, schofferen was zijn handelsmerk. Dat hij met zulk discours nog altijd razend populair is, hoeft geen betoog.

Overal in het binnenland zal je op de huisgevels weleens het penseel der liefde in volle ontplooiing herkennen

Toch worden er voor de frivole decoraties op de huisgevels nog andere verklaringen aangehaald. De kloeke penissen zouden heksen en boze geesten afweren of – meer voor de hand liggend – een vruchtbaarheidssymbool vormen. Hoe meer kinderen in het gezin, des te meer werkkraft op het veld.

Beneden in de vallei op een heuvel wijst Karma de [Chimi Lhakhang](#) aan. Oorspronkelijk stond daar een kleine stoepa, gebouwd door Drukpa Kunley. Luidens de legende zou hij de hond die hij gedood had, onder die stoepa begraven hebben. Tegenwoordig is de tempel een populaire bestemming voor vrouwen met een vruchtbaarheidsprobleem. Drukpa Kunley lacht ongetwijfeld in zijn vuistje.

[Punakha](#), onze bestemming, ligt ruim 1 300 m hoog in een brede, vruchtbare vallei, befaamd voor haar rijstproductie. Jaarlijks kan je hier vier oogsten binnenhalen – tweemaal rijst en tweemaal een ander gewas. Toch houden de meeste boeren het op één rijst-oogst en één ander gewas per jaar. Wil je twee keer per jaar rijst oogsten, dan moet je immers gaan irrigeren. Een flinke klus is dat.

Tot 1955 was Punakha de hoofdstad van Bhutan. In 1907 werd Ugyen Wangchuk er tot eerste koning van Bhutan gekroond. Op zijn staatsiefoto prijkt hij nog blootsvoets. Tegenwoordig telt men er ongeveer 15 000 inwoners.

Voorlopig laten we het stadje links liggen. Het is de dzong die we gezien willen hebben. Historisch gezien is het de belangrijkste van Bhutan. Dat hier ooit een dzong zou verrijzen, had Goeroe Rinpoche al in de 8e eeuw

voorspeld. In de 13e eeuw werd zijn profetie bewaarheid, maar het was de Shabdrung die in 1637 werk maakte van het huidige, imposante burchtklooster.

Zoveel machtsontplooiing zinde de Tibetanen niet. In 1639 zakten ze naar de vruchtbare vallei af en vielen de dzong aan. Maar de Shabdrung wist hen af te weren. Om zijn overwinning te vieren, liet hij de dzong uitbreiden tot een gebouw met 21 tempels dat een oppervlakte van 180 m op 72 m beslaat – meer dan een hectare dus.

Zo hevig was de vloedgolf, dat het water een eind stroomopwaarts de Mo Chhu in raasde

---

Stroomopwaarts volgen we de Puna Tsang Chhu, tot plots achter een bocht de *Pungtang Dechen Phodrang Dzong*, het *Paleis van het Grote Geluk*, in al zijn glorie verschijnt. Het decor kan amper overtroffen worden. Majestueus rijst de dzong uit de alluviale vlakte op, aan de samenvloeiing van twee rivieren – links de moederrivier, de slijkerige, traag stromende Mo Chhu, rechts de vaderrivier, de heldere, snel stromende Pho Chhu. Groene,

Punakha – Pungtang Dechen Phodrang Dzong aan de samenloop van de Pho Chhu (rechts) en de Mo Chhu

Punakha Dzong

Vestibule met steile houten trap

dichtbeboste bergen omgeven de site.

Die fenomenale ligging heeft ook haar keerzijde. Hoog in de bergen wil de natuurlijke dam van een smeltwatermeer het weleens begeven. Laatst gebeurde dat in 1994, zo'n 150 km stroomopwaarts langs de Pho Chhu. Een tsunami van water en ijs baande zich

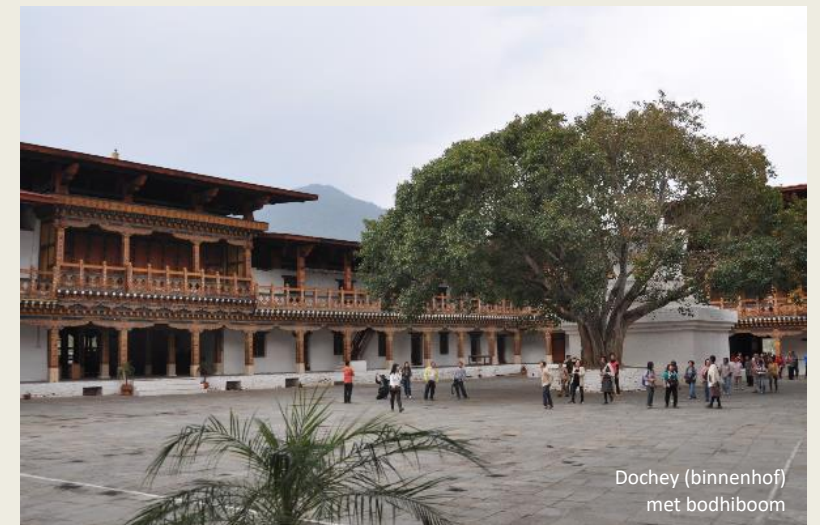
door de vallei een weg naar beneden en overstroomde de dzong. Zo hevig was de vloedgolf, dat het water van de Pho Chhu een eind stroomopwaarts de Mo Chhu in raasde.

Alsof zulke ramspoed niet zou volstaan, kreeg de dzong in de loop van haar bestaan bovendien met zes branden af te rekenen,

twee overstromingen en één aardbeving. Dat belet het gebouw niet om er vandaag op zijn paasbest bij te liggen.

Een overdekte houten brug tussen twee witte torens voert ons de Mo Chhu over naar het imposante [burchtklooster](#). Links wijst Karma de Dzong Chung aan, op de plek waar

de historische tempel uit de 13e eeuw stond en waar de Shabdrung nog verbleven heeft. Rechts leidt een steile, witte stenen trap, gevolgd door een zo mogelijk nog steilere, houten trap naar de vestibule. Die houten trap konden ze ophalen als er gevaar dreigde. Zoals immer staan kleurrijke fresco's van de

Dochey (binnenhof) met bodhiboom

Vier Hemelse Koningen ons in de vestibule op te wachten. Elk van hen bewaakt één van de vier windrichtingen.

Een reusachtige bodhiboom begroet ons op de eerste van de drie geplaveide *docheys* of binnenhoven. Het administratief kwartier van de dzong is dit, waar de jaarlijkse *domchoe* plaatsvindt, een festival dat herinnert aan de overwinning op de Tibetanen in 1639.

Een lage, smalle gang brengt ons als door een witte tunnel naar de tweede binnenhof. Zo belanden we in het religieuze compartiment.

Weer zo'n witte tunnel brengt ons naar de derde en laatste binnenhof. Een heel bijzondere omgeving is dit, want hier bevindt zich de *Machey Lhakhang*. Daar wordt het gebalsemde lichaam van de Shabdrung bewaard. Afgezien van de Je Khenpo, de religieuze leider van Bhutan, en de mannelijke leden van

Machey Lhakhang

de koninklijke familie mag niemand deze tempel betreden.

In de *kunre* daarentegen wordt onze aanwezigheid wel gedoogd – zolang we onze schoenen maar uitdoen. De fameuze *Zaal met de Honderd Pilaren* is dit, waar traditioneel de kroning van de koning en diens huwelijk plaatsvinden. De sandelhouten pilaren zijn volledig met rijk bewerkte koperen platen bekleed en lijken een woud van gouden bomen te creëren. Een kniesoor moet je zijn om op te merken dat er in feite slechts 54 pilaren staan.

Achteraan in de gebedszaal staat de Sakyamuni, de historische Boeddha, centraal. Zijn twee belangrijkste leerlingen vergezellen hem. Als een soort stralenkrans rond zijn hoofd zijn op de wand de 16 *arhats* afgebeeld, wezens die al flink opgeschoten zijn op hun weg naar de verlichting.

Links van hem staat Goeroe Rinpoche. Hier zijn het twee van zijn vijf vrouwen die hem vergezellen. Over hun identiteit heerst wat verwarring, tot Karma uitsluitsel geeft – het gaat om de Chinese en de Nepalese echtgenotes. De stralenkrans rond het hoofd van de lama wordt door zijn acht manifestaties gevormd. De meest herkenbare voor ons is die waarin hij de tijgerin berijdt – zijn favoriet voertuig telkens hij Bhutan bezoekt. In zijn linkerhand houdt hij een drietand met daarop drie hoofden. Die staan zowel symbool voor het verleden, het heden en de toekomst, als voor de drie vergiften die de weg naar de verlichting belemmeren – onwetendheid, begeerte en woede. Na de overstroming van 1994 moesten de beelden opnieuw gemaakt worden, groter dan voorheen.

Rechts vervolledigt Shabdrung Rinpoche de triade. Karma wijst een kleine bronzen Maitreya aan – de Boedha van de toekomst –

en de enigszins vreemde verschijning van een riviergod. Op het altaar prijken enkele mooie *torma's*. Gesofisticeerde botersculpturen zijn dat, vervaardigd van boter, suiker en *tsampa* of gerstemeel, en gekleurd met natuurlijke mineralen. Van Trulku Jigme Chhoedra, de huidige Je Khenpo, staat er een foto opgesteld. Nummer 70 is hij in een lange rij van religieuze leiders die haar oorsprong vindt in de 17e eeuw.

Uitzonderlijk fraaie muurschilderingen geven het leven van de Boedha weer. Acht etalages van telkens een dozijn kasten met een of andere godheid achter stoffig glas doen dan weer oubollig aan. Elke etalage brengt een bepaald thema aan. Karma wijst de goddelijke gek Drukpa Kunley aan, herkenbaar aan zijn attributen – een boog, een pijl en... een hond.

Khurutang – Grote Nepalese stoepa

De centrale *utse* torent zes verdiepingen boven ons uit. Daar worden de schatten van de dzong bewaard. Via een steile, ophaalbare houten trap kan je de utse betreden, maar dat is verboden terrein voor ons.

Het loopt al tegen vijven aan. Een bewaakster maakt ons attent op het feit dat we ons dringend uit de voeten horen te maken, want over vijf minuten gaat de zaak dicht. Terwijl we naar de poort kuieren, komen her en der

monniken uit hun kamertjes te voorschijn om zich naar de *kunre* te spoeden voor het reciteren van de mantra's. We verlaten de dzong die door velen – niet ten onrechte – de mooiste van Bhutan genoemd wordt.

Dat merk je aan de ogen die van op de toren de omgeving indringend bespieden

---

Even werpen we nog een blik op de grote stoepa in Khurutang aan de oever van de Puna Tsang Chhu. Het witte heiligdom is van Nepalese snit, dat merk je aan de ogen die van op de toren de omgeving indringend bespieden. De aanpalende tempel is in opdracht van Yab Ugyen Dorji gebouwd – beter bekend als de *vader van de vier koninginnen*, de vader dus van de vier zussen die met de

vierde koning getrouwd waren. Adolescenten in traditionele kledij zijn druk in gesprek als ze van de school terugkeren.

Half zes is het als we in Walakha hotel Zangto Pelri bereiken, wat hogerop op de bergheiling gelegen. Later op de avond bliksemt het even, maar meer dan een handvol regendruppels valt er niet uit de lucht.

[Top](#)

Schoolgaande jeugd

In Punakha zijn er wél honden, wat Drukpa Kunley ook moge beweren. Dat hebben we de hele nacht door met eigen oren kunnen vaststellen. Maar 's ochtends zijn het de vogels die ons wekken, aangevoerd door de koekoek.

Boven een heilige, blauwe lucht straalt vrolijk de zon. Ideaal om vandaag de vergezichten te bewonderen, want we hebben een rit van ruim 200 km naar Bumthang voor de boeg, een vruchtbare vallei in het centrum van Bhutan en tevens het historisch hartland van deze natie. Over drie passen zal de rit ons voeren – tweemaal 3 400 m en eenmaal 2 800 m hoog. Ingewikkeld zal onze rit niet zijn, vermits er slechts één weg van west naar oost door Bhutan loopt. Maar wel bochtig.

Half acht is het als Kuenzang zijn bus in beweging zet. Schoolkinderen, piekfijn als gekrompen volwassenen in *gho* en *khira* uitgedost, wachten op de schoolbus. Een marktje komt geleidelijk tot leven.

Blussen was onmogelijk, want een weg naar de dzong was er niet

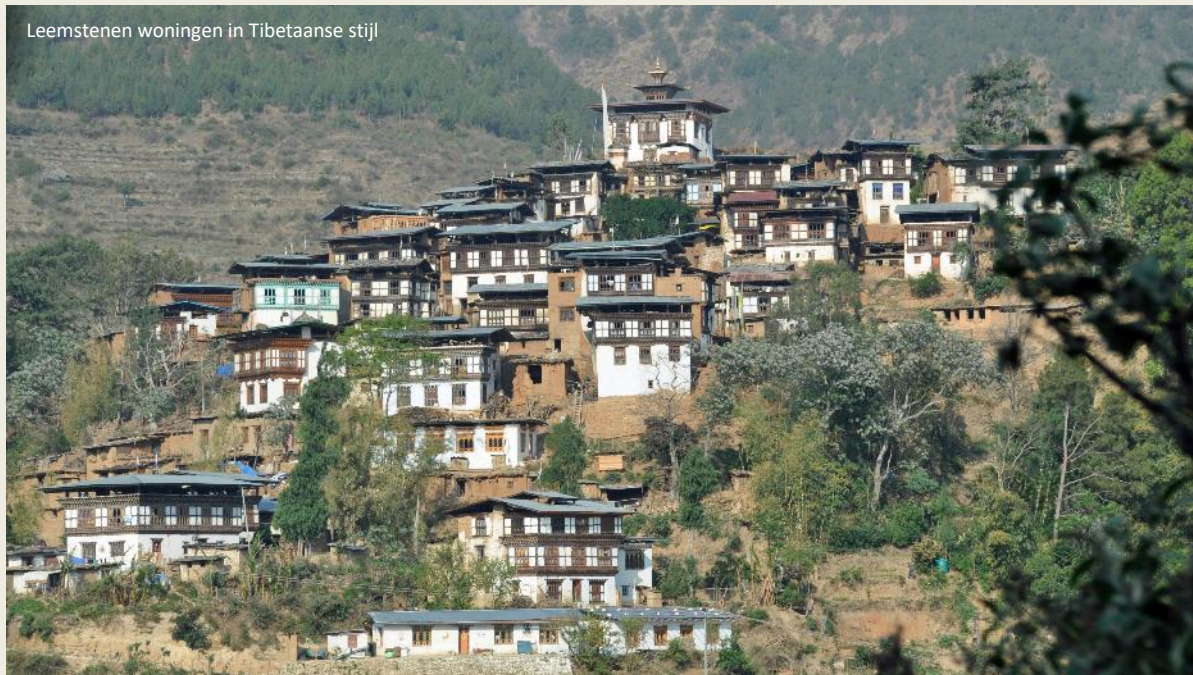

Met half toegeknepen ogen, pal tegen het licht van de rijzende zon in, onderscheiden we aan de overkant van de rivier de ruïnes van de [dzong van Wangdi Phodrang](#). De derde oudste dzong van het land was dit, gebouwd door de Shabdrung. Wás, niet ís. Want vandaag blijven van de dzong enkel diens stenen fundamenten over. Ze strekken zich in de lengte over een smalle bergrug uit. Een gigantisch gebouw moet het geweest

Ruïnes van de dzong van Wangdi Phodrang (links op heuvel)

Leemstenen woningen in Tibetaanse stijl

zijn, zo lang als de dzong van Thimphu, maar smaller.

Het was geen natuurramp die in juni 2012 de dzong verwoestte, het was een banale kortsluiting. Het gebouw brandde vrijwel volledig af. Blussen was onmogelijk, want een weg

in een andere tempel.

Zuidwaarts wordt de Puna Tsang Chhu de Sankosh genoemd en mondt ze uit in de Brahmaputra. Onze bestemming ligt echter in het oosten. Geleidelijk klimmen we uit de vallei weg. Beneden, in een bocht van de ri-

Tang Chhuvalei met gebedswimpels in de voorgrond

naar de dzong was er niet. Voor de brandweer was er dus geen doorkomen aan.

De ironie wil dat de monniken hun dzong net aan het renoveren waren. Ongeveer 40 % van het werk was klaar. Enkel de mooiste beelden konden ze nog redden. Die staan nu

vier, vallen [acht witte stoepa's](#) op. Ze verwijzen naar de acht belangrijkste fasen in het leven van de Boeddha. Hogerop tegen de berghegelling bevindt zich wat Karma het [oudste dorp](#) van de streek noemt. Alle huizen zijn er in Tibetaanse stijl opgetrokken, helemaal in

leem.

Stroomopwaarts volgen we de vallei van de Tang Chhu oostwaarts. De weg is slecht, aldus Karma, omdat er verderop een steengroeve is. Stenen moeten aangevoerd worden voor de bouw van een waterkrachtcentrale op de Puna Tsang Chhu. Zwaarbeladen vrachtwagens vermalen het wegdek tot een kraterlandschap vol putten en keien. Dat het wegdek in slechte staat is, daar kijken we niet meer van op. Wel van het feit dat Karma daar nu plots een verklaring voor geeft.

Van de hydro-elektrische energie die in Bhutan geproduceerd wordt, is 30 % voor intern gebruik bestemd, 70 % voor export. Liefst 31 % van het nationaal inkomen komt uit waterkracht voort, iets minder dan 30 % uit toerisme, de rest uit belastingen.

Dat het wegdek in slechte staat is, daar kijken we niet meer van op. Wel van het feit dat Karma daar nu plots een verklaring voor geeft

---

Tachtig procent van de Bhutanezen leeft van de landbouw, zet Karma zijn verhaal voort.

Tot in de jaren tachtig werden aardappelen uitsluitend voor eigen gebruik geteeld, vooral in Chapcha en Bumthang. Daar kwam verandering in met de aanleg van wat Karma gemakshalve een wegennet noemt. Vanaf toen ging export tot de mogelijkheden behoren. Op jaarbasis kon een familie tot 50 000 ngultrum verdienen – zo'n 640 euro. In het tropische zuiden worden zelfs sinaasappelen, bananen en ananas geteeld. Die worden naar India en Bangladesh geëxporteerd.

Omstreeks kwart over negen bereiken we de ingang van de steengroeve. Prompt wordt de

weg nu beduidend beter. Op sommige plaatsen dan toch. Even later maken de eerste sneeuwpieken hun opwachting. *Foothills of the Himalaya*, noemt Karma ze. In dit majestueuze landschap krijgen onbeduidende sneeuwpieken als deze niet eens een eigen naam.

In dit majestueuze landschap krijgen onbeduidende sneeuwpieken als deze niet eens een eigen naam

---

Aan de penissen van Nobding kunnen we niet weerstaan. We kuieren door het dorpje en

nemen de obligate fotootjes. Zelfs Karma en Kuenzang hebben er pret in. Kuenzang laat zich fotograferen alsof één van die joekels uit zijn broek oprijst.

Maar Nobding heeft meer te bieden. Traditionele huizen boorden de onverharde straat af. In een voortuintje zijn ze een meterslange sjaal aan het weven. Vlees van runderen en varkens hangt te drogen voor de warme moessonmaanden. In perfecte hygiënische omstandigheden, dat spreekt vanzelf.

Terwijl Kuenzang zijn slingerend en hobbelig parcours voortzet, spijkert Karma onze kennis van de dzongs wat bij. Toen de Shabdrung indertijd dzongs begon te bouwen, waren zijn drijfveren in de eerste plaats van militaire aard. Als je een dzong in handen had, had je het in de bijbehorende dzongkhag voor het zeggen.

Een belegering kunnen doorstaan was de belangrijkste bekommernis bij het bouwen van een dzong. Vaak bevond hij zich op een heuvelrug en kon de ganse bevolking van de vallei er in schuilen. Een ondergrondse tunnel leidde naar een waterbron of een watervoorraad. Van op de *ta dzong* of uitkijktoren zag je de vijand van ver naderen. Enkel via een houten trap die opgehaald kon worden, kreeg je toegang tot de burcht. Daarachter

bevond zich een gang met wat bochtenwerk om het vijandelijke indringers niet te gemakkelijk te maken. Toch hadden de dzongs van meet af aan ook een religieuze en administratieve functie.

Een belegering kunnen doorstaan was de belangrijkste bekommernis bij het bouwen van een dzong

Traditioneel wordt een dzong in natuursteen en leem opgetrokken, terwijl het dak uit houten schalieplaten bestaat. Om de twee tot drie jaar moesten die vervangen worden. De plaatselijke bevolking moest daar aan bijdragen. Tegenwoordig zijn deze schalies doorgaans vervangen door rode golfplaten.

Het belangrijkste gebouw van de dzong is de *utse*, de centrale toren. Grote, platte stenen bedekken de *dochey*s of binnenhoven. Rond

de docheys liggen vleugels met kleine vertrekken, doorgaans één verdieping hoog. In het religieuze gedeelte wonen daar de monniken, in het seculiere gedeelte zijn daar meer profane instellingen zoals een rechtbank, een belastingkantoor en andere kantoren gevestigd. Een dzong betreden zonder traditionele kledij te dragen – inclusief kunstig geknoopte sjaal – is Bhutanezen strikt verboden.

Buiten wijst Karma enkele *himalayahemlocksparren* aan, bomen die op een ceder lijken, maar minder bladeren hebben. Ook *koraalbomen* staan er, kaal, momenteel zonder bloesem of bladeren. Bijna zo behendig als geiten staan koeien op de steile hellingen te grazen.

Even voor elf bereiken we de top van de [Pele La](#), 3 390 m boven de zeespiegel. Het is er zonnig en niet erg winderig, maar toch vrij

koel. Aan de overzijde van de pas staat een kudde jaks te grazen. Eigenlijk is dit niet de top van de berg, maar wel van de pas, preciseert Karma. Hoogteaanduidingen willen in

Bhutan overigens nogal eens uiteenlopen naar gelang van de bron, voegt hij er aan toe. Verschillen van 100 tot 150 m zouden niet uitzonderlijk zijn.

Vanaf nu volgen we de Chandiji Chhu stroomafwaarts. Jaks staan op de glooiende hellingen te grazen. Ze doen zich onder meer aan de fijne, fris groene bladeren van de *dwergbamboe* te goed. Met haar holle stengels wordt die plant niet hoger dan 20 tot 30 cm.

Tot achter één van die bochten plots een verrassend kleinood opduikt

---

Beneden in de vallei, op een langgerekt alluviaal sediment ligt het dorpje [Rukhubji](#). De aarde is er vruchtbaar, ze telen er aardappelen en tarwe. In de winter worden dat gerst, boekweit en radijsjes. Van boven gezien heeft het sediment de vorm van een slang. Veiligheidshalve hebben ze op het hoofd van de slang een tempel gebouwd. Je weet maar nooit.

Bocht na bocht slingert de weg zich verder

naar beneden. Tot achter één van die bochten plots een verrassend kleinood opduikt.

Prompt stond de koning hem zijn beide ogen af

We kijken neer op [Chen Dep Chi](#), een hagelwitte stoepa uit de 18e eeuw op de oever van de snelstromende rivier. In het schitterende decor van het dichtbeboste V-dal ligt hij aantrekkelijk te fonkelen onder de zon. De stoepa is in Nepalese stijl, van op de vier zijden van de toren kijken de spirituele ogen ons door-

dringend aan. Een groep bejaarde pelgrims verpoost even in het gras. Onder leiding van een lama zijn ze op bedevaartstocht.

De stoepa herinnert ons aan de legende van een goedgehartige koning die alles voor zijn volk over had. Op een dag werd hij door een god op de proef gesteld. Vermomd als een blinde man benaderde de god de argeloze koning. Die vroeg de blinde wat hij wou. Uw ogen, luidde het vrijpostige antwoord.

Prompt stond de koning hem zijn beide ogen af. Onder de indruk van zoveel edelmoedigheid, gaf de god de koning zijn ogen terug. Vandaar de naam *Chen Dep Chi – Twee ogen geven*.

Parallel met de rivier is een lange *mani* opgetrokken, een twee meter brede en

padme hum aangebracht – de beroemdste van alle boeddhistische mantra's. Een aanroeping is dat van het juweel in de lotusbloem, met name Avalokiteshvara.

Het blijft zonnig, maar uit het zuiden rukken wolken op. In een boom zitten

Chen Dep Chi – Stoepa in Nepalese

drie meter hoge muur van ruim 40 m lang. Met het gebedssnoer in de hand draaien enkele oude vrouwtjes hun rondjes rond de muur. In wijzerzin, zoals de boeddhistische leer voorschrijft, want zo houdt je het heiligdom aan je reine rechterzijde. Op elke steen is een inscriptie van de mantra *Om mani*

een tiental gouden langoerapen van de blaadjes te schrokken. Dat verbaast Karma, want normaal zal je deze apen meer naar het zuiden aantreffen. Het is de eerste keer dat hij ze hier ziet.

De vlierbomen langs de weg staan be-

Gouden langoeraap

kend voor hun stevige wortels, waardoor ze het eroderen van de berghellingen door water tegengaan. Dat is mooi meegenomen in een land waar aardverschuivingen dagelijkse kost zijn.

Wie Bhutan wou doorkruisen, moest langs deze brug passeren. En de plaatselijke tol betalen, uiteraard

---

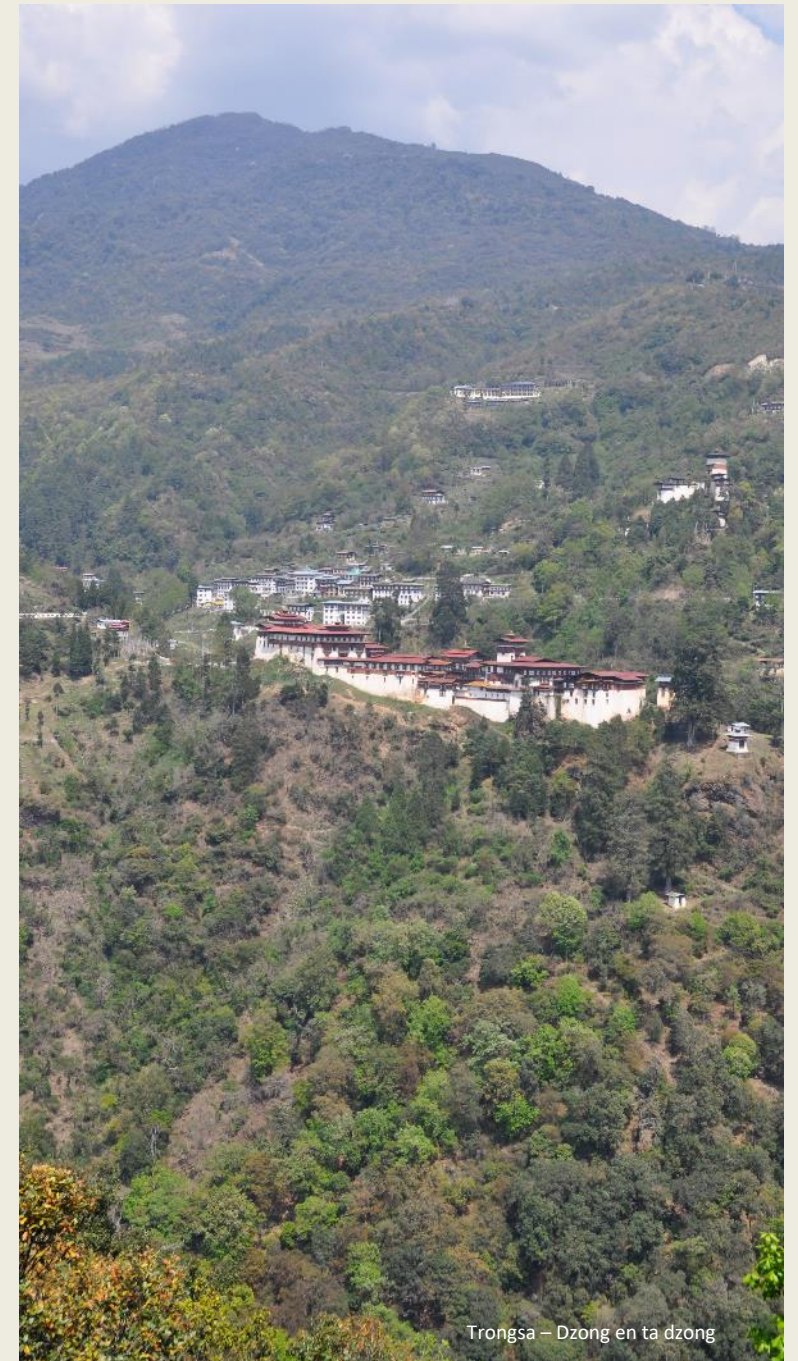
Geleidelijk naderen we [Trongsa](#), een schilderachtige collectie traditionele woningen op de steile hellingen hoog boven de Mangdi

Chhu. De stad lijkt binnen handbereik te liggen – in vogelvlucht amper een kilometer van ons verwijderd – maar een diep V-dal scheidt ons. Het prentkaartgehalte van het uitzicht is groot, met het stadje, de rivier, de dzong en hogerop tegen de helling de obligate *ta dzong*. Beneden in de schaduw van de beboste hellingen moet zich ergens de traditionele brug over de Mangdi Chhu bevinden. Eeuwenlang was dat de enige mogelijkheid om de rivier over te steken. Wie Bhutan van west naar oost of omgekeerd wou doorkruisen, moest langs deze brug passeren. En de plaatselijke tol betalen, uiteraard.

Beneden in de vallei is weer eens een dam in aanbouw. Op termijn moet dit hydro-elektrisch project 1 500 MW leveren. Veel is daar niet van waar te nemen, we kunnen nog net de ingang van de watertunnels zien.

Amper twee kilometer verderop – in vogelvlucht – bevindt zich het restaurant voor de lunch. Maar het zal ons drie kwartier vergen om de plek aan de overkant van de vallei te bereiken. Want indrukwekkende viaducten die diepe V-dalen overbruggen, zal je hier niet aantreffen. Braafjes slingert de weg zich langs de berghellingen, vallei in, vallei uit.

Waar een recente [brug](#) van Japanezisch makelij de Mangdi Chhu kruist, staat een controlepost van de politie strategisch opgesteld om in onze papieren te snuffelen. Kwart voor twee is het als we het winderige [Yangkhil Resort](#) bereiken. Van op het terras genieten we van het fraaie zicht op de dzong van Trongsa. De gebedsmolen in de tuin draait driftig haar rondjes,

Trongsa – Dzong en ta dzong

Rododendron

Jak

Magnoliaboom

aangedreven door een snelstromend beekje. Bij elke rotatie klinkt een belletje.

Trongsalaten we voorlopig links liggen, evenals Karma's ouderlijk huis. Zijn ouders wonen hier nog steeds, maar Karma zelf woont nu in Thimphu. Hij heeft er gestudeerd en is er twee jaar geleden gehuwd. We ontfutselen hem de belofte om overmorgen, wanneer we langs precies dezelfde weg naar Thimphu terugkeren, even in zijn ouderlijk huis binnen te wippen.

Honderden rododendronstruiken staan langs de weg in bloei. Niet zomaar wat ooglijke struiken, maar kanjers ter grootte van een flinke boom. Niet toevallig wordt deze soort de *rododendron arboreum* genoemd, de rododendron die groeit als een boom. Doorgaans reiken ze tot een hoogte van 12 m, alhoewel dat ook 20 m kan worden. Alleen al in Bhutan telt dit geslacht 46

soorten, die elk ergens tussen 2 500 m en 4 000 m hun favoriete biotoop hebben. In het gras tussen de bomen koketteren sleutelbloemen of primula's met hun paarsblauwe bloempjes.

Een fraaie magnoliaboom weet ons met zijn overvloed aan witte bloempjes te bekoren, terwijl tamme jaks zich staan af te vragen of ze ons wel kunnen vertrouwen. Jeneverbestruiken staan er ook. De bessen worden tot poeder verpulverd en dan als wierook gebruikt. Enkele bomen rijzen monumentaal boven hun omgeving uit. *Colchische esdoorns* zijn dat, aldus Karma, een boomsoort die endemisch is voor de flanken van de Himalaya – al komt hij ook in Anatolië voor, waar hij zijn naam aan de stad Colchis dankt.

Gaandeweg heeft zich een dicht wolkendek gevormd en is de vallei met nevelen gevuld. Een ceremoniële poort en een witte stoepa

verwelkomen ons op de 3 425 m hoge [Yotong La](#). Overvloedig wapperen er de valse gebedswimpels. Een groot paneel windt er geen doekjes om: *Welcome to Bhutan. Let's all work together to fight against hiv/aids.*

Maar het is er winderig en koud. Vrij spoedig houden we het voor bekeken en zakken door de vallei van de Chhumei Chhu naar Jakar af. Het belangrijkste handelscentrum is dat van

Gebedswimpels

Bumthang, het historische hartland van Bhutan. In feite omvat Bumthang vier valleien – Chokhor, Tang, Ura en Chhumei. Toch wordt de regio meestal de [Bumthangvallei](#) genoemd.

Vaalgroene slierten baardmos hangen overdadig aan de boomtakken. In deze vochtige atmosfeer gedijen ze uitstekend. Dat wijst er op dat de kwaliteit van de lucht hier uitstekend is, want voor luchtvervuiling zijn ze uiterst gevoelig. Zoals alle korstmossen bestaan ze uit een symbiose van een schimmel met een alg. Uit baardmos kan een antibioticum gewonnen worden, maar er zijn nog

heel wat andere farmaceutische, medische en cosmetische toepassingen gangbaar.

De dennen die we hier zien, zijn *blauwe dennen* of *Bhutandennen*. Hun blauwgrijze naalden kunnen tot 20 cm lang worden en hangen dan slap af. Ook *dwergebamboe* groeit langs de weg.

De roetzwarte lucht voerspelt weinig goeds. Een sporadische bliksemflits bevestigt dat vermoeden

---

Chhumei – Traditionele woning

Steeds donkerder wordt het, de roetzwarte lucht voerspelt weinig goeds. Een sporadische bliksemflits bevestigt dat vermoeden.

Even voor half zes daagt [Chhumei](#) op, een handvol huizen langs een rechte strook weg van maar liefst vijfhonderd meter. Nergens anders in Bhutan vind je zo'n lange rechte strook, gniffelt Karma. Veiligheidshalve hebben ze dan maar een reeks verkeersdrempels gelegd, want chauffeurs zouden zich hier uit frustratie weleens kunnen laten gaan. Enkele grote gebouwen langs de weg huisvesten

scholen met lager, midden- en hoger middelbaar onderwijs – vergelijkbaar met onze drie graden in het secundair onderwijs.

Nergens anders dan in deze vallei wordt *yathra* geproduceerd, met de hand gesponnen en geweven uit schapswol. Karma had nog een bezoek aan een artisanale weefatelier in het vooruitzicht gesteld, maar [Thok-med Yeshey Handicraft & Yatra Production Center](#) heeft zijn weefgetouwen al binnengehaald. Terwijl we in het winkeltje tussen het textiel snuisteren, horen we buiten het dondergeroffel.

In het halfduister en in de stromende regen laten we Chhumey achter ons. Kuenzang heeft de koplampen van zijn Toyota Cruiser ontstoken. Regendruppels plenzen in het gele schijnsel op het wegdek, bomen schuiven als zwarte schimmen voorbij. Even voor zes duikelen we de 2 860 m hoge [Kiki La](#) over. Niemand heeft behoefte om uit te stappen. Donder en bliksem begeleiden ons verder naar beneden.

Omstreeks half zeven bereiken we hotel [Jakar View](#) in Jalikhar, ruim twee kilometer ten zuidoosten van Jakar. Het is er aardedonker.

Elektrische stroom is er even niet. Dat hebben we aan donder en bliksem te danken. Zaakvoerder Tandyn, zijn vrouw, dochter en personeel verwelkomen ons met thee, koffie en zelfgemaakte popcorn. Ze hebben het hotel volledig eigenhandig opgetrokken – inclusief de houten meubels. In de eetzaal heerst de gezellige warmte van een houtkachel.

---

*Klunzen zoals wij, daar
zijn ze hier op voorbereid*

In volle duisternis gaan we met onze zaklampen via de buitentrappen naar onze kamer op zoek. Ook daar heerst de warme gloed van een houtkachel. Een stevige voorraad dikke houtblokken staat klaar om het vuur geregeld bij te stoken. Het gloeiend hete deurtje openen en zonder gensters een blok in de vlammen manoeuvreren, gaat ons niet echt goed af. Maar klunzen zoals wij, daar zijn ze hier op voorbereid – een stenen plaat schermt de houten wand af.

Met kaars en zaklamp maken we er het beste van onder de douche. Zodra er omstreeks

kwart na zeven weer spanning op het elektriciteitsnet komt, merken we dat niet eens. Alle schakelaars in de kamer staan immers nog steeds uit.

Intens gecharmeerd door de rustieke eenvoud beklimmen we onze logge houten bedden. Als vannacht ergens hoog in de bergen de dam van een smeltwatermeer het zou begeven, dan zijn deze bedden vast in staat om die zondvloed te doorstaan.

[Top](#)

Hop

Bumthang – Hotel Jakar

Terwijl de stralen van de ochtendzon geleidelijk tot in de vallei reiken, maken we voor het eerst kennis met ons nachtverblijf. De rijk bewerkte balkons, de vloeren en de binnenmuren blijken volledig in hout uitgevoerd zijn, terwijl de basisstructuur in steen opgetrokken is.

Buiten leiden houten trappen naar de eerste

en de tweede verdieping. Een hop zit er argeloos op de houten balustrade tot hij verschrikt opvliegt als we naderen. Zijn kleurrijke kuif en zijn lange, spijkervormige snavel maken van hem een opvallende verschijning. Zijn krachtige kaakspieren stellen hem in staat zijn bek volledig in de aarde te steken en hem vervolgens open te sperren op zoek naar larven en poppen van insecten.

Kanjers van rode houten penissen bengelen aan de vier hoeken van het dak, zijdelings met een zwaard aangesneden – alsof het om een smakelijk hapje gaat dat je maar te verorberen hebt. Bhutaanse helikopters noemt Karma ze, vanwege hun silhouet in de vorm van een rotor.

Niet alleen in de architectuur, maar ook in de

keuken doet de artisanale vlijt van dit familiebedrijfje zich op z'n best gelden. Zelfgemaakte aardbeiengelei verschijnt op de ontbijttafel, kaas en boekweitpannenkoeken. Gisteravond waren er onder meer zelfgemaakte boekweitnoedels.

Buitenlandse luchtvaartmaatschappijen hebben in Bhutan niets te zoeken

Half negen is het als we er op uit trekken. Jakar blijkt zowaar over een airstrip te beschikken. Slechts twee vluchten per week landen hier, aldus Karma, met maximum 40 personen aan boord. Tot voor kort waren internationale vluchten van en naar Bhutan het monopolie van de nationale luchtvaartmaatschappij *Druk Air*. Sedert december 2011 mag ook de privé-maatschappij *Tashi Air* –

beter bekend als *Bhutan Airlines* – zich op die markt begeven. Buitenlandse luchtvaartmaatschappijen hebben in Bhutan niets te zoeken.

Druk Air beschikt over vijf vliegtuigen, waaronder twee propellervliegtuigen van ATR. Bhutan Airlines is dan weer de trotse bezitter van welgeteld één Airbus 319. Dat unieke

Bhutaanse helikopter

toestel zal ons aanstaande zondag naar het Indiase Kolkata vliegen. Internationale vluchten mogen overigens uitsluitend in Paro landen en opstijgen. Die luchthaven werd in 1983 zo'n vijftig kilometer ten westen van de hoofdstad Thimphu gebouwd. Toeristen moeten sowieso per vliegtuig in Bhutan arriveren en over de grond het land verlaten – of omgekeerd, zoals wij.

Ware het niet dat hij het klooster op zijn maat gemaakt heeft. Dat wordt dus geregeld bukken

Tamshing Lhakhang zet ons weer met beide voeten op de grond. Het belangrijkste klooster van de nyingma of roodkappen in Bhutan is dit. Een zekere Pema Lingpa liet het in 1501 bouwen – een man, klein van gestalte, voegt Karma er aan toe. Dat zou ons niet veel uitmaken, ware het niet dat hij het klooster op

zijn maat gemaakt heeft. Dat wordt dus geregeld bukken.

Driemaal is Goeroe Rinpoche indertijd in Bhutan opgedaagd. Telkens heeft hij er geschriften achtergelaten, op voor de hand liggende plaatsen zoals diep in een grot of op de bodem van een rivier. Die verborgen geschriften noemt men de *terma* of de schatten van Goeroe Rinpoche. Heb je zo'n schat ontdekt, dan sta je bekend als *terton*. Slechts zeer weinigen is die eer gegund.

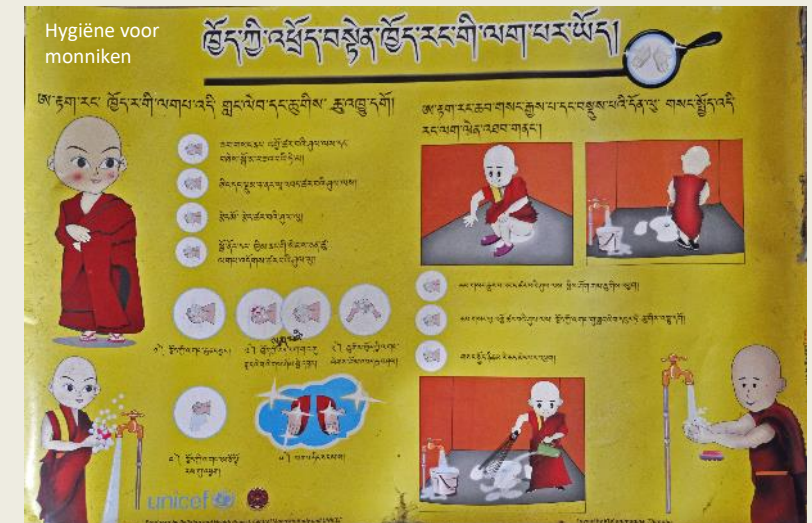
Al was Pema Lingpa aanvankelijk niet meer dan een gewone schaapherder, toen hij vijftien was, begon hij terma's te ontdekken. Van de weeromstuit mocht hij zich terton noemen. Spoedig werd hij monnik, stichtte dit klooster en werd er de eerste abt van. De huidige abt is de 11e incarnatie van Pema Lingpa.

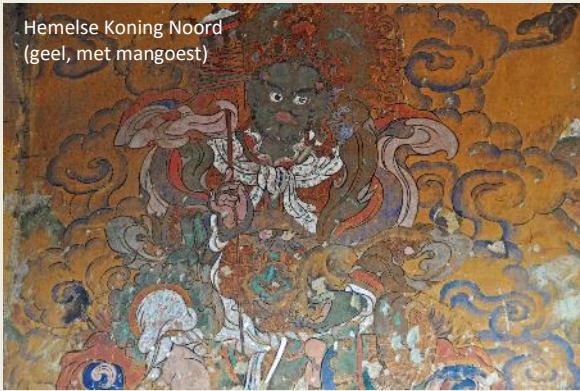

Mantra's

Devotie onderbroken

Hemelse Koning Noord
(geel, met mangoest)

Hemelse Koning Wes
(rood, met chorten en adder)

Bumthang –
Tamshing Lhakhang

Hemelse Koning Oost
(wit, met luit)

Hemelse Koning Zuid
(blauw, met zwaard)

Het moet zijn dat het met de hygiëne van monniken niet goed gesteld is, want bij de ingang van het klooster doen twee posters van Unicef enkele elementaire regels uit de boeken – hoe je pipi doet, hoe je kaka doet, hoe je daarna de pot hoort te spoelen en je handen hoort te wassen. Heel aanschouwelijk voorgesteld – zelfs wij begrijpen de cartoons met de blozende monnikjes.

Maar de tempel zelf blijkt gesloten te zijn. Terwijl Karma de monnik met de sleutel belt, betreden we de binnenhof. Een twintigtal

jonge monniken zijn er aan het bidden – wezen of kinderen van gezinnen die te arm zijn om hen naar school te sturen.

Het moet zijn dat het met de hygiëne van monniken niet goed gesteld is

Een vrij luidruchtig gezelschap is het, sereniteit is ver te zoeken, de geluiden die ze voortbrengen, lijken soms meer op kibbelen. Voeg daar toeristen met fototoestellen aan toe, en het is uit met de ingetogen devotie.

De stenen vloer is ijskoud, maar toch moeten de schoenen uit vooraleer we de gang rond het heiligdom mogen betreden. Dat ongemak verdwijnt als sneeuw voor de zon eens we de fabuleuze fresco's onder ogen krijgen. Echte muurschilderingen zijn het, naar verluidt in 1509 door Pema Lingpa himself op de muur aangebracht. Eerlang zal het klooster gerenoveerd worden en dan worden deze eeuwenoude muurschilderingen door hedendaagse kopieën vervangen. Compleet onbegrijpelijk voor ons.

Op merkwaardige wijze is de hoofdkapel van

de rest afgeschermd, alsof het een kleine, aparte kamer in het midden van de gebedszaal is. Goeroe Rinpoche staat centraal, links de Sakyamuni en rechts Maitreya, de Boedha van de toekomst. Tegen de linker- en rechterwand staan telkens vier belangrijke bodhisattva's, wezens die verlichting kunnen bereiken, maar in plaats daarvan zich beijveren om anderen bij te staan op het pad naar verlichting – vergelijkbaar met heiligen in het catholicisme.

In beide hoeken wijst Karma het zwarte beeld van Vajrapani aan, de bodhisattva die

Gouden dakstoepa

symbool staat voor de kracht van de Boeddha. Een steen met een zijden sjaal er rond herinnert aan Pema Lingpa's bedrijvigheid als terton.

Al deze beelden zijn op één nacht door *khandroma's* vervaardigd, energieke vrouwelijke wezens die vlot en bevallig door de

lucht vliegen, verklaart Karma met grote stelligheid.

Maar zodra bij dageraad de eerste zonnestralen verschenen, moesten ze zich uit de voeten maken. Jammer genoeg was de kroon van Goeroe Rinpoche toen nog niet helemaal voltooid. Dat heeft Pema Lingpa achteraf bijgewerkt. Nog steeds is de blik van Goeroe Rinpoche lichtjes omhoog gericht, de *khandroma's* nast-

rend die zonder hun werk voltooid te hebben, terug naar de hemel vliegen.

Omgord met de oorspronkelijke maliënkolder van Pema Lingpa stapt een bejaarde pelgrim door de gang. Vijfentwintig kilogram zou dat ding wegen. De man weet dat hij, als hij op die manier uitgedost driemaal rond de

centrale kapel stapt, van al zijn zonden verlost is.

De eerste verdieping van de tempel is als een soort balkon uitgebouwd, van waar je in de gebedszaal neerkijkt. Schilderingen van de Sakyamuni sieren de wand. Het zijn er 100 000, weet Karma.

Buiten blijkt de zon ondertussen door de wolken gebroken te zijn. Aan de overkant van de rivier wijst Karma de Kurje Lhakhang aan. Stroomopwaarts wandelen we een eind langs de rivier, steken via een hangbrug de rivier over en klimmen dan naar het tempelcomplex.

Het tempelcomplex zou er niet geweest zijn als twee koningen elkaar indertijd niet voortdurend in de haren gezeten hadden – *Sindhu*

Bumthang – Kurje Lhakhang

Raja en *Noacche*. De zaak escaleerde toen Noacche op zekere dag de zoon van Sindhu Raja doodde. Daar was die zo het hart van in, dat hij zelfs geen offers meer bracht aan de demon Shelging Kharpo. Nu kan een koning zich veel veroorloven, maar met een demon sollen, dat doet hij beter niet. Het spel zat

Hangbrug met gebedswimpels

meteen op de wagen. De demon liet een inktzwarte duisternis over de aarde neer dalen – daar zijn we ondertussen vertrouwd mee, het heeft iets met elektriciteit te maken – en zoog vrijwel alle levenskracht uit Sindhu Raja weg.

Eén van diens dienaren kon de ellende niet meer aanzien en riep Goeroe Rinpoche ter hulp. Voor Goeroe Rinpoche was dat de allereerste keer dat hij in Bhutan optrad –

maar niet de laatste, zoals we weten. Hij kwam, zag en overwon. Door pure meditatie nog wel. Zo intens was zijn meditatie, dat Shelging Kharpo geen andere uitweg zag dan zich te onderwerpen. Zo langdurig was zijn meditatie, dat hij in de rotswand een afdruk (jey) van zijn lichaam (kur) achterliet. Het klooster hield er zijn naam Kurjey Lhakhang aan over.

Nu kan een koning zich veel veroorloven, maar met een demon sollen, dat doet hij beter niet

---

Eens de demon uitgeschakeld, kon het boeddhisme zijn intrede doen in de vallei. Drie tempels werden aan de voet van de rotswand gebouwd. De oudste tempel, *Goeroe Lhakhang*, dateert van 1652. De tweede, *Sampa Lhundrup Lhakhang*, werd in 1900 door de eerste koning gebouwd. De derde

Bezoek van een belangrijke lama uit Tibet

Luisteren naar de woorden van de lama

verrees pas in 1984 door toedoen van de vrouw van de derde koning.

Kleurrijke gebedswimpels boorden de toegangsweg af. Als een paternoster omgeeft een witte muur met 108 stoepa's het kloosterterrein. Op het binnenplein staat de grote stoepa waar de eerste drie koningen gecremeerd zijn. Verderop is kennelijk een belangrijk evenement

bezig. Honderden toehoorders – monniken vooral – zitten in het gras te luisteren naar de wijze woorden van een belangrijke lama uit Tibet. Voor dit bijzondere evenement zakt hij eenmaal per jaar naar Bumthang af.

Op kousenvoeten betreden we de eerste tempel. Een beeld van Goeroe Rinpoche is prominent aanwezig. Elk van zijn acht manifestaties is

afgebeeld. Duizend kleine beeldjes van Goeroe Rinpoche zouden er voorts in de glazen kasten staan, maar we tellen er slechts 760. En inderdaad, als we scherp toezien, bespeuren we een lichte welving in de rotswand – de afdruk van de rug van Goeroe Rinpoche, knikt Karma veelbetekenend.

Tussen de rotsen waarop de tempel gebouwd is, is een zeer smalle doorgang. De legende wil dat wie niet komt vast te zitten als hij door die natuurlijke tunnel kruipt, zonder zonden is. Wroetend geeft Karma het voorbeeld, kennelijk is hij zonder zonden. Maar zelfkennis belet ons hem na te volgen.

De tweede tempel mag dan wel befaamd zijn voor de fraaie beelden die er in ondergebracht zijn, wij zullen er geen glimp van opvangen. Want de tempel is gesloten. De monniken die als suppoost optreden, zitten buiten in het gras naar de wijze woorden van de lama te luisteren.

Op de richel van een stoepa zit een raaf drifstig aan enkele torma's te pikken. Die botersculpturen, vervaardigd van boter, suiker en *tsampa* of gerstemeel, staan daar niet toevallig. Het is de bedoeling dat de vogels er zich aan te goed doen. De monniken hebben er zich ceremonieel van ontdaan, als teken van onthechting, om zich los te maken van het kwaad.

Aan kloosters geen gebrek in deze vallei, maar [Jampa Lhakhang](#) is toch wel heel bijzonder. Met stip het oudste klooster van Bhutan is dit, gebouwd in 659. Zelfs Goeroe Rinpoche kwam hier ooit op bezoek. Een hele eer voor ons, om letterlijk in diens voetstappen te mogen treden. Zij het op kousenvoeten.

Eén van de beroemdste Bhutaanse legenden leert ons dat deze tempel deel uitmaakte van de krachttoer die de Tibetaanse koning Songsten Gampo in 659 geleverd zou hebben. Op één dag liet hij maar liefst 108 tempels bouwen in een gebied dat zich over Bhutan en grote delen van Tibet uitstrekt.

Met elke tempel zou men één van haar gewrichten aan de aarde vastpinnen

---

Toentertijd werd deze drastische operatie als de enige mogelijkheid gezien om een gigantische vrouwelijke demon voorgoed onschadelijk te maken. De demon werd vermoed ruggelings op de aarde te liggen. Met elke tempel zou men één van haar gewrichten

Drie Hemelse Koningen
(oost, west en noord)

aan de aarde vastpinnen. Twee tempels bevinden zich in het huidige Bhutan – de [Kyichu Lhakhang](#) in Paro houdt de linkervoet van de demon onder controle, terwijl deze Jampa Lhakhang haar linker knie immobiliseert. Alle andere tempels bevinden zich in Tibet. Zo zou de beroemde [Jokhangtempel](#) in de Tibetaanse hoofdstad Lhasa pal op de navel van de demon staan.

Tegenwoordig dateert alleen het centrale gebouw nog uit de 7e eeuw, de rest is later bijgebouwd. Bij het betreden van het gebouw wijst Karma de zinkende stenen aan – een

trap met drie treden die naar de centrale kapel afdalt. De onderste trede zit volledig onder de grond verscholen – een verwijzing naar de Boeddha van het verleden. De tweede trede ligt op hetzelfde niveau als de begane grond, de derde erboven. Die verwijzen naar de Boeddha's van het heden en van de toekomst.

In de gebedszaal zijn het de Boeddha's van het verleden, de toekomst en het heden die de dienst uitmaken. Maitreya staat centraal. Per slot van rekening is dit zijn tempel – *Jampa* is de Tibetaanse naam van Maitreya.

Ook de acht belangrijkste bodhisattva's zijn present.

De zijtempel is aan de *Kalachakra* gewijd, het *Wiel van de Tijd*, met schilderingen van tantristische goden tegen de muren. De vereniging van het mannelijke element mededogen en het vrouwelijke element wijsheid staat er centraal. Zonder de vereniging van die twee elementen kom je niet tot verlichting.

Toen de eerste koning zijn zinnen op de verovering van het westen van Bhutan gezet had – Punakha, Thimphu, Paro – vroeg hij zijn geestelijke raadsman wat hem te doen

stond. Die gaf hem het advies dit beeld van de Kalachakra te maken en het op het westen te richten. Zo geschiedde, de profetie kwam uit. Met koude voeten stappen we terug aan boord van Kuenzangs bus.

Zoals elke dzongkhag beschikt ook Bumthang over een fraaie dzong. Toen lama's in de 17e eeuw plannen opgevat hadden om een dzong te bouwen, braken ze zich het hoofd over een geschikte locatie. Plots scheerde een grote witte vogel over hun hoofd en landde op een heuvel. Als dat geen goed voorteken was. In 1676 werd op die heuvel

Jakar Dzong

Jakar Dzong gebouwd, de *Dzong van de Witte Vogel*.

Die witte vogel was de beschermgod Mahakali, legt Karma geduldig uit aan zijn sceptisch westers publiek. Waarom Mahakali dan niet gewoon zelf even meedeelt waar hij wil dat zijn dzong staat, willen wij weten. Karma schudt het hoofd bij het aanhoren van zoveel domheid. Als godheid is Mahakali onzichtbaar voor mensen. Rechtstreeks communiceren kan hij dus niet. Voor hem zit er niets an-

Bumthang Dzong

ders op dan de gedaante van een levend wezen aan te nemen en aldus tekens te geven.

Eeuwenlang is aan de dzong geen enkele renovatie doorgevoerd. Hij ademt dus nog vrij veel authenticiteit uit. Het religieus gedeelte bevindt zich rond de verste dochey. Daar vindt ook het jaarlijks festival plaats. In tegenstelling tot elders steunt de utse op beide zijden van de vrij smalle dzong. Je kan er dus niet rond wandelen, je stapt er gewoon onderdoor.

Bhutanezen plachten zich immers slechts eenmaal per jaar te wassen

---

De ondergrondse tunnel die naar de watervoorraad leidt en soelaas zou moeten bieden tijdens een belegering, blijkt niets meer te

Vrouwen in traditionele khira

zijn dan een trap die tussen twee hoge muren naar de oever van de rivier afdaalt. Tijdens het beleg konden hierlangs water en vis aangevoerd worden. Water werd in bamboepijpen naar boven gedragen, 3 tot 4 liter per pijp. Daar werd het in de *Chhu Dzong* opgeslagen, de *waterdzong*.

Dat water werd overigens uitsluitend voor consumptie gebruikt. Tot de jaren tachtig van de vorige eeuw plachten Bhutanezen zich immers slechts eenmaal per jaar te wassen, meer bepaald als het festival er zat aan te komen. Voor een maaltijd was het gebruikelijk de handen niet met water te wassen, maar er met rijst over te wrijven, zodat het vuil geabsorbeerd werd. De onfrisse rijstbal wierpen ze vervolgens als voer voor de honden.

Via het administratief gedeelte verlaten we

de dzong en volgen het pad naar beneden. Talloze schoolkinderen in khira en gho zijn op weg naar de Kurjey Lhakhang om er het gebed van de lama bij te wonen. Sommigen dragen een sjaal, anderen niet. Of ze bij hun traditionele kledij al dan niet een sjaal moeten dragen, wordt niet door hun leeftijd bepaald, maar door hun lichaamslengte.

Al sedert de 15e eeuw is Membartsho, het *Brandende Meer*, een populair pelgrimsoord hogerop in de bergen. Bijzonder aan het Brandende Meer is het feit dat het geen meer is en dat het niet brandt. Om dat uit te leggen, brengt Karma in herinnering hoe Pema Lingpa aanvankelijk een gewone jongen was die als schaapherder leefde. Toen de vijftienjarige knaap op zekere dag een heel speciale vondst uit de bergen meebracht, geloofde niemand dat hij een *terma* gevonden

had – een verborgen schat van Goeroe Rinpoche – en dat de knaap dus in feite een *terton* was.

De *penlop*, de plaatselijke gouverneur, wilde weten hoe de vork aan de steel zat. Pema Lingpa nam de *penlop* – gevolgd door een nieuwsgierige menigte – mee naar een plek waar de snelstromende *Tang Chhu* quasi rimpelloos en geluidloos tussen de rotsen door glijdt. Alsof het een klein meer was.

Tsatsa's

Bijzonder aan het Brandende Meer is het feit dat het geen meer is en dat het niet brandt

Daar sprong de knaap met een brandende boterlamp in de hand de rivier in en verdween onder water. Toen iedereen dacht dat het aanstellertje al lang verdronken was, kwam hij met een beeld van Avalokiteshvara en een nieuwe terma boven water. Meer nog, hij was niet eens nat en had nog steeds de brandende boterlamp in zijn hand. De legende was geboren.

Via een smal pad klimmen we langs de rivier op zoek naar die bijzondere plek. Keitjes zijn op elkaar gestapeld als minuscule chortens langs het pad. Honderden tsatsa's, kleine beeldjes met de as

Gebedswimpels

van een overledene, staan op de rotsrichels opgesteld. Tienduizenden vale gebedswimpels in de vijf boeddhistische kleuren wapperen tussen de bomen en boven de rivier. Het is een zeer heilige plek die we naderen, dat is duidelijk. Uiteindelijk belanden we op een

Hogerop in de bergen langs diezelfde Tang Chhu bevindt zich [Pema Shedrup Choeki Gatsheling Shedra](#). Een hele mondvol is dat voor een nonnenklooster van de nyingma. Honderd zestig nonnen verblijven er. Levenslang, want in tegenstelling tot monniken kun-

Membartsho, het Brandende Meer

reusachtig rotsblok midden in de rivier. Terwijl we ons best doen om er niet af te vallen, laten we de boeddhistische en animistische elementen van de omgeving op ons inwerken.

nen nonnen niet uittreden. Het permanente gezelschap van één man hebben ze – hun leraar. Ons zult u daar geen commentaar over horen geven.

Het privé-klooster moet zelf voor zijn financiering instaan. En dat lijkt aardig te lukken, want de gebouwen zijn in behoorlijke staat. Aanvankelijk laten zeer weinig nonnetjes zich zien. Dat ze er zijn, merken we aan de slippers die chaotisch voor de deuren van de kamertjes achtergelaten zijn. En aan de giehelende stemmetjes achter de deuren. Meestal met zijn drieën per kamer, als we de slippers tellen. Alleen een stokoude non weet zich met haar gebedsmolentje wat in de belangstelling te werken.

Een simpel familiekiekje met lama's, zou je zeggen, maar dat is het niet

In de vrij kleine gebedszaal houdt Karma ons een hedendaagse foto met drie lama's voor. Een simpel familiekiekje met lama's, zou je zeggen, maar dat is het niet. Want de eigenzinnige Pema Lingpa had meer in zijn mars

Pema Shedrup Choeki Gatsheling
Shedra (nonnenklooster)

dan af en toe een terma op te duikelen. Zo spiritueel werd hij geacht, dat hij tegen de regels van de kloostergemeenschap in wél mocht trouwen. Daar kwam een zoon uit voort, en zelfs een kleinzoon. Elk van deze drie generaties vormde het startpunt van een lange keten van reïncarnaties – respectievelijk de *Sungtrul*, de *Thuksay* en de *Gyal-se*. De drie heren op de foto zijn dus de huidige incarnaties van Pema Lingpa, zijn zoon en zijn kleinzoon. Volkomen ten onrechte worden ze soms de incarnaties genoemd van het lichaam, de geest en de spraak van Pema Lingpa – een lapsus waarop de aandachtige lezer zich uiteraard nooit zou laten betrappen.

Tegen de wand wijst Karma een *ashtamangala* aan. De acht traditionele gelukssymbolen staan er op afgebeeld. De *parasol* staat voor bescherming tegen het kwaad, de *lotus* voor zuiverheid, de twee *gouden vissen* voor

Nonnen

Non met gebedsmolentje
en bidsnoer

de Indiase rivieren Ganges en Yamuna, bronnen van het leven, de *rechtsdraaiende schelp* voor de triomf van het boeddhisme, het *rad met de acht velden* voor het achtvoudig pad van het boeddhisme, de *vlag* voor de overwinning van de leer op de duisternis, de *oneindige knoop* voor een lang leven en de *vaas met heilig water* voor het eeuwig leven – wat ons even doet mijmeren over het verschil tussen een lang leven en het eeuwig leven.

Terwijl we naar het hotel afzakken, legt Karma de kwestie van de penissen nog even op tafel. Zulke afbeeldingen mogen we immers niet als ordinaire fallussen zien, maar wel als

Bizarre vogelverschrikker

vajra's. De vajra heeft de vorm van een diamant, hij is dus keihard. Met zulk instrument kan je gemakkelijk het kwade van het goede wegsnijden en alle onwetendheid vernietigen, terwijl de vajra zelf onvernietigbaar is. Penissen dienen dus om de boze geesten weg te houden. Ook de Bhutaanse helikopters aan de vier hoeken van een huis worden daar ter bescherming gehangen, als deel van de inwijdingsrite. Dat danken we – hoe kan het anders – aan Drukpa Kunley, de goddelijke gek.

Terwijl we naar het hotel afzakken, legt Karma de kwestie van de penissen nog even op tafel

Dat Drukpa Kunley helemaal niet de gek was waarvoor hij doorgaans versleten wordt, wil Karma met een anekdote illustreren. Op zekere dag vond Drukpa Kunleys moeder dat hij te oud werd om zonder vrouw door het leven te gaan. Bij gebrek aan beter stelde ze voor dat ze zelf met hem zou trouwen. Dat zag Drukpa Kunley niet zitten. Hij trok naar het dorp, trof daar een bereidwillige vrouw van 84 jaar aan, nam haar mee naar huis en stelde haar aan zijn moeder voor als zijn vrouw.

Dat zag zijn moeder dan weer niet zitten. Ze verklaarde zich bereid alle klussen van een echtgenote op zich te nemen. Dus sloep Drukpa Kunley samen zijn moeder. Pas tegen

de ochtend stemde zijn moeder in met seks. Daar was Drukpa Kunley zo verbouwereerd over dat hij weer het dorp in trok, ditmaal om overal rond te bazuinen dat zijn moeder seks met hem wilde hebben. Zijn moeder werd er verlegen en nederig van, besluit Karma.

zijn wij niet zo gek zeker van.

Regendruppels zijn ondertussen op de ruiten verschenen, maar nog steeds slaagt de zon er in om door de wolken te breken. Bizarre stokken waarop bovenaan drie houten penissen

Traditionele Tibetaanse woningen

Aan dit warrige verhaal krijgen we kop nog staart. Dat de moeder verlegen en nederig werd, legt Karma geduldig uit, betekent dat ze van haar zonden bevrijd is. En nog wel dank zij Drukpa Kunley. Die man was dus zeker zo gek nog niet, besluit Karma. Maar daar

in kruisvorm aangebracht zijn, sieren sommige velden. De bedoeling van die vreemde vogelverschrikkers is afgunst af te wenden, legt Karma uit. Want als je een rijke oogst hebt, is dat een teken dat het goed met je gaat. Van de weeromstuit gaan de mensen

dan over je roddelen, wat negatief op je kan afstralen. Daar ben je best op voorhand tegen gewapend.

Stralend van trots begroet de familie Tandyn ons bij onze terugkeer in het hotel. Niet vanwege onze aanwezigheid, maar wel vanwege

Jaak Palmans
© 2015, 2017

Lees het vervolg in (5/5)
[Op de rug van een tijgerin](#)

het hoge bezoek dat morgen zijn opwachting zal maken. Niemand minder dan de lama die het evenement in de Kurjey Lhakhang leidt, zal hoogstpersoonlijk in hun bescheiden etablissement het middagmaal tot zich nemen.

Het verhoogde gedeelte van de eetzaal hebben ze alvast tot een ontvangstruimte uitgebouwd, compleet met een heuse troon. Tegen de achterwand hebben ze de thangka's van de triade opgehangen – Goeroe Rinpoche, de Sakyamuni en de Shabdrung. Het lijkt

wel alsof we het avondmaal in een heus tempeltje nemen.

[Top](#)